

MULAYO WA U TŪTŪWEDZA NDIŒANYISO NA U THIVHELA KHETHULULO I SONGO TEAHO WA VHU 4 WA 2000

[YO TENDELANIWAHO NGA 2 LUHUHI 2000] [DATUMU YA U THOMA U SHUMA: 16 FULWI 2003]

(Nga nŒa ha musi zwo sumbedzwa nga inwe nŒila)

(Liriwalwa ƒa Tshiisimane ƒo sainiwaho nga Muphuresidennde)

Sa zwo khwiniswaho nga

Mulayo wa u tŪtŪwedza Ndinganyiso na u thivhela Khethululo i songo teaho wa vhu 52 wa 2002

Mulayo wa Khwiniso ya Vhuvhili ya zwa KhaŒhulo wa vhu 55 wa 2003

Mulayo wa Khwiniso ya zwa KhaŒhulo wa vhu 22 wa 2005

MULAYO

U ita uri khethekanyo 9 yo vhalwaho na tshiteŒwa 23 (1) tsha shedulu 6 kha Ndayotewa ya Riphabuliki ya Afrika Tshipembe, ya 1996 zwi shume, u itela u thivhela na u iledza khethululo i songo teaho na u tambudza; u tŪtŪwedza ndinganyiso na u fhelisa khethululo i songo teaho; u thivhela na u iledza zwipitshi zwa vengo; na u Œetshedza mafhungo a elanaho na zwenezwo.

MarangaphanŒa

KhwaŒhisedzo ya demokirasi kha shango ƒashu i tŒoŒa u fheliswa ha u sa eŒana ha zwa matshilisano na zwa ikonomi, nga maanŒa zwa sistemetiki, zwo bvaho kha Œivhazwakale yashu nga vhukoloni, khethano nga lukanda na maanŒa a vhanna, zwine zwa Œisa vhuŒungu na u tambula kha vhunzhi ha vhathu vhashu;

Naho ho vha na mvelaphanŒa yavhuŒi kha u vusuludza na u shandukisa tshitshavha tshashu na zwiimiswa zwa hone, u sa eŒana ha dzisisitemetiki na khethululo i songo teaho zwi kha Œi vha hone kha zwiimiswa kana madzangano a tshitshavha, nyito na vhuŒipfi, hu tshi khou dzhielwa fhasi zwine demokirasi ya ndayotewa ya tŒoŒa u zwi swikelela;

Mutheo wa u bvela phanŒa na u lugisa idzi nyimele u kha Ndayotewayo ine, vhukati ha zwiŒwe, ya tikedza kana u dzhiela nŒha ndeme ya pfanelo dza vhuthu, ndinganyiso, mbofholowo na vhulamukanyi ha tshitshavha nga pfano, hu si na tshiŒalula na khethululo nga muvhala na nga mbeu kha tshitshavha hune zwoŒhe zwi nga tshimbila nga ngona;

Afrika Tshipembe na ƒone ƒi na mbofho dza dzitshaka nga fhasi ha thendelano dzine dza vhoŒha na mulayo wa tshithu wa dzitshaka kha sia ƒa zwa pfanelo dza vhuthu zwine zwa tŪtŪwedza ndinganyiso na u iledza khethululo i songo teaho. Kha mbofho idzo hu na dzo sumbedzwaho kha Buthano ƒa u Fheliswa ha NŒila DzoŒhe dza u Khethulula Vhafumakadzi na Buthano ƒa u Fhelisa NŒila DzoŒhe dza Khethululo nga Lukanda;

Khethekanyo 9 ya Ndayotewa i tikedza u phasiswa ha mulayo wa lushaka u thivhela kana u iledza khethululo i songo teaho na u tŪtŪwedza u swikelelwa ha ndinganyiso;

Izwi zwi amba u bveledziswa, nga maga a lwa mulayo a tshipentshela na maŒwe, ha vhathu vhe kale vha vha vho thudzelwa kule, zwitshavha na zwigwada zwa vhathu vhe vha vha vho dzhielwa mavu

na tshomedzo dzavho, vhe vha vha vha sa netshedzwi tshirunzi tsha vhuthu tsho vha teaho, nahone vhane vha khou bvela phanda na u kondelela mvelelo kana masiandoitwa;

Uyu Mulayo u khou lingedza u tshuwedza tshanduko kha tshitshavha tsha demokirasi, tshine tsha vha tshithu tshithihi kha u fhambana hatsho, tshine tsha vha na vhathu vhane vha thogomela na u vha na lufuno, na u tshila u ya nga milayo ya ndinganyiso, u tea, ndingano, mvelaphanda ya vhathu, vhulamukanyi, tshirunzi tsha muthu na mbofholowo,

U TEA U PHASISWA nga Phalamennde ya Riphabuiki ya Afrika Tshipembe, sa zwi tevhelaho-

ZWI RE NGOMU

NDIMA YA 1

THALUTSHEDZO, NDIVHO, U PFESESA, MILAYO YA U SUMBEDZA NDILA NA TSHUMISO YA MULAYO

- 1 Dzithalutshedzo
- 2 Ndivho dza Mulayo
- 3 U pfesesa Mulayo
- 4 Milayo ya u sumbedza ndila
- 5 Khumbelo ya Mulayo

NDIMA YA VHU 2

U THIVHELA, U ILEDZA NA U FHELISA KHETHULULO I SONGO TEAHO, ZWIPITSHI ZWA VENGO NA U TAMBUDZWA

- 6 U thivhela na u iledza nga u angaredza khethululo i songo teaho
- 7 U iledza khethululo i songo teaho u ya nga lushaka
- 8 U iledza khethululo i songo teaho u ya nga mbeu
- 9 U iledza khethululo i songo teaho u ya nga vuholefali
- 10 U iledza tshipitshi tsha vengo
- 11 U iledza maga a u tambudza
- 12 U iledza u phadaladza na u anadza mafhungo a khethululo i songo teaho

NDIMA YA VHU 3

VHULEME HA U WANA VHUZANZI NA VHUDIIMISELI HA U KONA U VHONA ZWO TEAHO NA ZWI SONGO TEAHO

- 13 Vhudifhinduleli ha zwa vhuanzi
- 14 U kona u vhona uri zwithu zwo tea kana a zwo ngo tea
- 15 Zwipitshi zwa vengo na u tambudza zwi sa elaniho na vhudifhinduleli ha u kona u vhona zwo teaho na zwi songo teaho.

NDIMA YA VHU 4

KHOTHE DZA NDIINGANYISO

- 16 Khothe dza ndinganyiso na vhaofisiri vha u tshimbidza milandu
[Khethekanyo 16 yo imelwaho nga khethekanyo thukhu 1 ya Mulayo wa vhu 52 wa 2002.]
- 17 Vhomabalane vha khothe ya ndinganyiso
- 18 Dzithanzi
- 19 Milayo na matshimbidzele a khothe

- 20 Tshimiswa tsha matshimbidzele u ya nga kana nga fhasi ha Mulayo
 21 Maanda na mishumo ya khothe ya ndinganyiso
 22 Vhaṭoli/ vhaasesi
 23 Dziaphili na dzitsedzuluso

NDIMA YA VHU 5
 U ṬṬUWEDZA NDINGANYISO

- 24 Vhuḍifhinduleli nga u angaredza ha u ṭṭuwedza ndinganyiso
 25 Mushumo wa Muvhuso wa u bveledza ndinganyiso
 26 Vhuḍifhinduleli ha vathu vhane vha shuma kha tshitshavha ha u ṭṭuwedza ndinganyiso
 27 Vhuḍinekedzeli kha zwa matshilisano nga vathu vhoṭhe kha u ṭṭuwedza ndinganyiso
 28 Maga a tshipentshela kha u ṭṭuwedza ndinganyiso u ya nga lushaka, mbeu / na vuholefhalo
 29 Mutevhe wa u sumbedza nyito dza u sa farwa zwavhuḍi kha dziṅwe sekithara

NDIMA YA VHU 6
 MBETSHELWA NGA U ANGAREDZA NA U THOMA U SHUMISWA HA MULAYO

- 30 Dzindaulo
 31 U shumiswa ha Mulayo
 [Khethekanyo. 31 yo imelwa nga khethekanyo 3 ya Mulayo wa vhu 52 wa 2002.]

NDIMA YA VHU 7
 TSEDZULUSO YA MULAYO, ṬHOHO ṬHUKHU NA U THOMA U SHUMA

- 32 U thomiwa ha Komiti ya Tsedzuluso ya Ndinganyiso
 33 Maanda, mishumo, na tshifhinga tsha ofisi ya Komiti ya Tsedzuluso ya Ndinganyiso
 34 Maga a tsumbanḍila kha HIV/AIDS, kha lushaka, zwiimo zwa zwa matshilisano na zwa ikonomi na vhuḍifhinduleli ha miṭa na tshiimo
 35 Ṭhoho ṭhukhu na u thoma u shuma

NDIMA YA 1
DZIṬHALUTSHEDZO, DZINDIVHO, U PFESESA, MILAYO YA U SUMBEDZA NḐILA, NA TSHUMISO
YA MULAYO

1 Dziṭhalutshedzo

(1) Kha hoyu Mulayo, nga nḑa ha musi zwi re nga ngomu zwi tshi sumbedza nga iṅwe nḑila-

'miṅwaha' zwi katela nyimele ya vhuvhi kana zwithu zwi si zwavhuḍi na u sa kona u ḍitsireledza ha vathu vho tambulaho ho sedzwa miṅwaha yavho, nga maanda vha miṅwaha minzhi;

'mabalane wa khothe ya ndinganyiso' zwi amba mabalane wa khothe ya ndinganyiso o tholiwaho kana o nangiwaho u ya nga khethekanyo 17, yo vhalwaho na khethekanyo 31, yo katela na zwiṅwe zwi kwamaho ' mabalane';

'Khomishini ya Ndinganyiso ya Mbeu' zwi amba Khomishini ya Ndinganyiso ya Mbeu yo sumbedzwaho kha khethekanyo 187 ya Ndayotewa;

'**muvhigi wa mulandu/muvhilaeli**' zwi amba muthu muñwe na muñwe ane a khou hambulela uri ho vha na u pfukhwa ha hoyu Mulayo nahone a thoma matshimbidzele u ya nga Mulayo ;

'**Ndayotewa**' zwi amba Ndayotewa ya Riphabuḽiki ya Afrika Tshipembe, ya 1996 (Mulayo wa vhu 108 wa 1996);

'**tshiiiswa tsha ndayotewa**' zwi amba tshinwe na tshinwe tsha zwiimiswa zwo teaho zwine zwa tikedza demokirasi ya ndayotewa yo sumbedzwaho kha ndima ya vhu 9 ya Ndayotewa ho katelwa na Bodo Nyangaredzi ya Nyambo dza Afrika Tshipembe ;

'**Muhasho**' zwi amba Muhasho wa Vhulamukanyi na Mveledziso ya Ndayotewa;

'**khethululo**' zwi amba inwe nyito kana u siwa nḽa, ho katelwa na phoḽisi, mulayo, nyito, nyimele zwo livhana kana zwi songo livhana-

(a) u vhanga thaidzo, dzimbofho kana zwithu zwi si zwavhuḽi ; kana

(b) u sa ḽekedza mbuelo kana ifa, zwithu zwavhuḽi kana zwivhuya u bva kha muthu muñwe na muñwe zwi tshi khou itiswa nga tshiiitisi tshithihi kana zwinzhi zwo iledzwaho;

'**ndinganyiso**' zwi katela u ḽiphiḽa nga vhuḽalo na nga u eḽana nga pfanelo na mbofholowo sa zwo sumbedzwaho kha Ndayotewa na uri zwi katela ndinganyiso ya '**de jure**' (u ya nga mulayo) **na' de facto**' (zwine zwa si vhe zwa mulayo kana zwa mulayo) na ndinganyiso u ya nga zwo swikelelwaho kana dzimvelelo;

'**khothe ya ndinganyiso**' zwi amba khothe yo sumbedzwaho kha khethekanyo 16, yo vhalwaho na khethekanyo 31, na uri i katela na zwiñwe zwine zwa kwama 'khothe';

'**vhuḽifhinduleli ha muḽa**' zwi amba vhuḽifhinduleli malugana na mufarisi wa muvhigi wa mulandu, ḽhama, muundiwa, ḽwana kana muñwe muraḽo kha muḽa wavho malugana na uri muraḽo na vhane muraḽo a vha na vhuḽifhinduleli ha u vha ḽhogomela na u vha thusa kana u vha unḽa;

'**tshiimo tsha muḽa**' hu katelwa na vhuḽo kha muḽa na pfanelo dza tshitshavha, dza mvelele na dza mulayo na ndavhelelo dzi elanaho na tshiimo tshenetsho;

'**u tambudza**' zwi amba nyito dzi sa ḽoḽeiho dzine dza bvela phanḽa kana dzo kalulaho na dzine dza tsitsa tshirunzi tsha muthu, na u bveledza vhupo vha si havhuḽi vhu shushaho kana dzine dza ḽuḽuwedza vhuḽinekedzeli nga ḽila yo teaho kana nga u shushedza nahone dzine dza tshimbilelana na-

(a) zwa vhudzekani, mbeu kana nyito ya vhudzekani, kana

(b) vhuḽo ha muthu onoyo kana vhuḽo ha tshigwada vhune ha khou hambulelwa tsho nangiwo u ya a vha kana muraḽo muhambulelwa wa tshigwada tsho sumbedzwaho nga muñwe kana vhanzhi vha tshigwada tsho iledzwaho kana vhuñwe vhuvha vhu elanaho na tshigwada tshenetsho;

'tshiimo tsha HIV/AIDS' zwi katela u vha hone ha Human Immunodeficiency Virus (HIV) kha muvhili wa muthu kana tsumbandwadze dza Acquired Immune Deficiency Syndrome (AIDS), na tsumbadwadze dzo livhiswaho kha hetshi tshiimo;

'**tshiimo tsha u vha na vhudzimu ha tshinna na ha tshisadzi (intersex)**' zwi amba u vha na vhudzimu ho fhambanaho nga khathihi zwe muthu a bebwa nazwo zwi songo ḽoweleaho, u ya nga u fhambana;

[ḽhalutshedzo ya ' tshiimo tsha u vha na vhudzimu ha tshinna na ha tshisadzi' yo dzheniswaho nga khethekanyo ḽukhu 16 (a) ya Mulayo wa vhu 22 wa 2005.]

'**tshiimo tsha mbingano**' zwi katela tshiimo kana nyimele ya u vha muthu a re eḽhe, vho malwa, vho ḽaliwa, vho lovhelwa kana vhe kha vhushaka, hu si na ndavha uri ndi ha mbeu nthihi kana ha mbeu

dzo fhambanaho, ho katelwa na vhuḑiimiseli ha u unḑa kha vhushaka honoho;

'Minisiṭa' zwi amba Minisiṭa wa Vhulamukanyi na Mveledziso ya Ndayotewa;

'lushaka' zwi katela vhubvo ha lushaka na nyito i elanaho na vengo la vhabvanḑa na dziṅwe nyito dza khethululo fhedzi dzi katelaho pfanelo na milayo i elanaho na vhudzulapo;

'muthu' zwi katela muḑivhi wa mulayo, na vha sa ḑivhiho mulayo, tshigwada kana khethekanyo ya vhathu;

'vhuimana' zwi katela nyimele iṅwe na iṅwe i elanaho na vhuimana, vhuimana ho pulaniwaho, u vha na maanḑa a u vha muimana kana u fheliswa ha vhuimana;

'u sumbedza uri zwi itive' zwi amba zwo sumbedzwaho uri zwi itwe kha ndaulo u ya nga hoyu Mulayo;

'muofisiri wa u tshimbidza' zwi amba muofisiri wa u tshimbidza wa khothe ya ndinganyiso yo sumbedzwaho kha khethekanyo 16, yo vhalwaho na khethekanyo 31;

'fhethu ho iledzwaho' ndi-

- (a) lushaka, mbeu, vhudzekani, vhuimana, tshiimo tsha mbingano, vhubvo, muvhala, **nyito ya vhudzekani**, murole kana vhukale, vuholefhali, vhurereli, lutendo, mvelele, luvalo, luambo na mabebo; kana
- (b) huṅwe fhethu he khethululo ya itea hone-
 - (i) zwiitisi kana u ita vuvhi;
 - (ii) u dzhiela fhasi tshirunzi tsha muthu; kana
 - (iii) zwi kwamaho u ḑiphiṅa nga u eḑana ha pfanelo dza muthu na mbofholowo nga ṅḑila yo fhelelaho lune zwa nga vhambedzwa na khethululo kha phara (a);

'ndaulo' zwi amba ndaulo u ya nga hoyu Mulayo;

'muhwelelwa' zwi amba muthu muṅwe na muṅwe ane matshimbidzele a thomiwa malugana na ene u ya nga hoyu Mulayo;

'sekithara' zwi amba sekithara iṅwe na iṅwe yo sumbedzwaho kha khethekanyo 29, ho katelwa na sekithara dzo sumbedzwaho kha Shedulu;

'vhudzekani' vhu katela tshiimo tsha u vha na vhudzimu ha tshinna na ha tshisadzi;

[Thalutshedzo ya "vhudzekani" yo dzheniswaho nga khethekanyo thukhu 16 (b) ya Mulayo wa vhu 22 wa 2005.]

'tshiimo tsha ikonomi na zwa matshilisano' hu katelwa nyimele ya zwa matshilisano zwa muthu ane a vha kha tshiimo tshi si tshavhuḑi zwo itiswa nga vhushai/vhusiwana, tshiimo tsha fhasi tsha mushumo kana u sa vha kana u vha na ndalukanyo dza pfunzo dza fhasi;

'Khomishini ya Pfanelo dza Vhuthu ya Afrika Tshipembe' zwi amba Khomishini ya Pfanelo dza Vhuthu ya Afrika Tshipembe yo sumbedzwaho kha khethekanyo 184 ya Ndayotewa;

'muvhuso' hu katelwa-

- (a) muhasho muṅwe na muṅwe wa Muvhuso kana ndaulo kha muhasho wa lushaka, wa dzingu kana wapo;
- (b) mushumi muṅwe na muṅwe kana tshiimiswa tshiṅwe na tshiṅwe a /tshine tsha-
 - (i) shumisa maanḑa kana u ita mushumo u ya nga Ndayotewa kana ndayotewa ya dzingu; kana
 - (ii) shumisa maanḑa a tshitshavha kana u ita mushumo wa tshitshavha u ya nga mulayo muṅwe na muṅwe kana nga fhasi ha mulayo wa tshithu kana wa tshitshavha;

'Mulayo hoyu' hu katelwa ndaulo dziṅwe na dziṅwe dzo itwaho u ya nga hoyu Mulayo.

[Duvha ja u thoma u shuma ha khethekanyo 1: Khubvumedzi 2000]

2. Ndivho dza Mulayo

Ndivho dza hoyu Mulayo ndi-

- (a) u phasisa mulayo u tōdeaho nga khethekanyo 9 ya Ndayotewa;
- (b) u shumisa vhurifhi na muya wa Ndayotewa, nga maandesa-
 - (i) u dīphina hu eđanaho ha pfanelo dzothe na mbofholowo nga muñwe na muñwe
 - (ii) u tuṭuwedza ndinganyiso;
 - (iii) ndeme ya u sa khethulula nga lushaka na nga mbeu dzi re kha khethekanyo 1 ya Ndayotewa;
 - (iv) u thivhela khethululo na tsireledzo i so ngo teaho kha tshirunzi tsha muthu sa zwo sumbedzwaho kha khethekanyo 9 na 10 ya Ndayotewa;
 - (v) u iledza thuthuwedzo ya vengo, u ya nga lushaka, vhubvo, mbeu kana vhurerele, zwine zwa vhanga u vhaisa sa zwo sumbedzwaho kha khethekanyo 16 (2) (c) ya Ndayotewa na khethekanyo 12 ya Mulayo hoyu;
- (c) u n̄etshedza maga a u tuṭuwedza kana u thusa u fheliswa ha tshiṭalula tshi songo teaho, tshipitshi tsha vengo na u tambudza, nga maanda u ya nga lushaka, mbeu na vuholefali;
- (d) u n̄etshedza maga a u kona u vhona nyimele dzine tshiṭalula tsha vha tshi songo tea;
- (e) u n̄etshedza maga a u funza tshitshavha na u vha dīvhadza kana u vha tsivhudza nga ha ndeme ya u phurumotha kana u tuṭuwedza ndinganyiso na u fhelisa khethululo i songo teaho, zwipitshi zwa vengo na u tambudza;
- (f) u n̄etshedza dzilafho kha vhapondwa vha khethululo i songo teaho, zwipitshi zwa vengo na u tambudza na vhatu vhane pfanelo dzavho dza ndinganyiso dza vha dzo pfukhwa;
- (g) u vhea maga a u khwinisa vhatu vhane vha vha kha tshiimo tshi si tshavhudi zwo itiswa nga khethululo i songo teaho;
- (h) u ita uri hu vhe na u tevhedzelwa ha mbofho dza mulayo dza dzitshaka hu tshi katelwa na mbofho dza thendelano u ya nga, vhukati ha zwiñwe, Muṭangano nga ha u Fheliswa ha Nḡila Dzothe dza Khethululo u ya nga Lushaka na Muṭangano nga ha u Fhelisa Nḡila Dzothe dza Khethululo kha Vhafumakadzi.

Duvha ja u thoma u shuma ha khethekanyo 2: 1 Khubvumedzi 2000.]

3 U ṭalutshedza Mulayo

(1) Muthu muñwe na muñwe ane a shumisa uyu Mulayo u tea u ṭalutshedza mbetshelwa dzawo u itela u u shumisa zwavhudi -

- (a) Ndayotewa, dzimbetshelwa zwine zwa katela u tuṭuwedza ndinganyiso nga kha mulayo na mañwe maga o itelwaho u tsireledza kana u khwinisa vhatu vhe vha vha vho thudzelwa kule kale nga khethululo i songo teaho ya tshifhinga tsha kale na tsha zwino;
- (b) Mvulatswinga, ndivho na tsumbandila dza uyu Mulayo, dzine ngadzo ha fushwa muya, ndivho na zwipikwa zwa uyu Mulayo.

(2) Muthu muñwe na muñwe a no ṭalutshedza hoyu Mulayo u fanela u dzhiela nṭha-

- (a) mulayo muñwe na muñwe wo teaho kana khoudu ya nyito u ya nga mulayo;
- (b) mulayo wa dzitshaka, nga maanḁa thendelano dza dzitshaka dzo sumbedzwaho kha khethekanyo 2 na mulayo wa dzitshaka wa tshithu;
- (c) mulayo wa nḁa u vhambedzeaho.

(3) Muthu muñwe na muñwe a shumisaho kana a ḁalutshedzaho uyu Mulayo u fanela u dzhiela nḁha zwi re ngomu ha khanedzano na ndivho ya uyu Mulayo.

[ḁuvha ḁa u thoma u shuma ha khethekanyo 3: 1 Khubvumedzi 2000.]

4 Milayo ya zwine zwa fanela u tevhelwa (check)

(1) Kha matshimbidzele mañwe na mañwe o thomiwaho u ya nga kana nga fhasi ha hoyu Mulayo, hu tea u shumiswa milayo i tevhelaho:

- (a) U tshimbidza milandu nga nḁila i si ya fomala nahone nga u ḁavhanya na nga vhukoni, zwine zwa ḁuḁuwedza u dzhenelela ha madzangano kha idzi nyito kana maitetele;
- (b) u swikelela vhulamukanyi nga vhathu vhoḁhe kha foramu dza khaḁhulo dzo teaho na dziñwe foramu dza thasululo ya dziphambano;
- (c) U shumiswa ha milayo ya maga kana nḁila dzine dza tea u tevhelwa u ya nga khethekanyo 19 na nḁila dza u ḁuḁuwedza u dzhenelela;
- (d) U shumiswa ha maga a ndulamiso khathihi na maga a u thivhela u ita zwiñwe zwithu;
- (e) Mveledziso ya zwikili zwa tshipentshela na vhukoni ha vhathu vhane vha shumisa uyu Mulayo u itela uri hu vhe na tshumiso na ndaulo yavhuḁi yawo.

(2) Kha u shumiswa ha hoyu Mulayo, zwi tevhelaho zwi fanela u dzhielwa nḁha na u ḁhogomelwa:

- (a) U vha hone ha sisiḁeme ya khethululo na u sa eḁana, nga maanḁa ho lavheleswa lushaka, mbeu na vuholefhali kha masia oḁhe a vhutshilo sa zwo vhangwaho nga khethululo ya zwino na ya tshifhinga tsho fhiraho, zwo vhangwa nga kholonializimu, sisiḁeme ya khethululo nga lukanda na maanḁa a vhanna; na
- (b) ḁhoḁea ya u dzhia maga kha masia oḁhe a u fhelisa khethululo na u sa eḁana.

[ḁuvha ḁa u thoma u shuma ha khethekanyo ḁhukhu (2): 1 Khubvumedzi 2000.]

5 Tshumiso ya Mulayo

(1) Hoyu Mulayo u vhoḁha vhoḁhe Muvhuso na vhathu.

(2) Arali ha nga vha na dziñwe khuḁano dzi elanaho na mafhungo a re kha hoyu Mulayo vhukati ha hoyu Mulayo na mbetshelwa dza mulayo muñwe na muñwe, nga nḁa ha Ndayotewa kana Mulayo wa Phalamennde une wa ḁoḁa u khwinisa hoyu Mulayo, mbetshelwa dza uyu Mulayo dzi fanela u ḁanganedzwa.

(3) Hoyu Mulayo a u shumi kha muthu muñwe na muñwe ane nahone u swika hune Mulayo wa Ndinganyiso kha u Thola wa 1998 (mulayo wa vhu 55 wa vhu 1998) wa shuma ngayo.

[ḁuvha ḁa u thoma u shuma ha khethekanyo 5: 1 Khubvumedzi 2000.]

U THIVHELA, U ILEDZA NA U FHELISA KHETHULULO I SONGO TEAHO, ZWIPITSHI ZWA VENGO NA U TAMBUDZA

6 U thivhela na u iledza nga u angaredza khethululo i songo teaho

A hu na Muvhuso kana muñwe muthu ane a nga khethulula muñwe muthu lu songo teaho.

[Duvha la u thoma u shuma ha khethekanyo tshukhu 6: 1 Khubvumedzi 2000.]

7 U iledza khethululo i songo teaho u ya nga lushaka

U ya nga khethekanyo 6, a hu na muthu ane a tea u khethulula muñwe u ya nga lushaka, hu tshi katelwa -

- (a) U phadaladzwa ha mafhungo kana muhumbulo, zwine zwa bvisela khagala u dzhielwa ntha kana fhasi ha lushaka lwa muñwe muthu, hu tshi katelwa na tshuñwedzo kha, kana u didzhenisa kha , kana dziñwe khakhathi dza lushaka;
- (b) U didzhenisa kha nyito inwe na inwe ine ndivho yayo ya vha u tshuñwedza, kana ine ya vha na khonadzeo ya u tshuñwedza, u sa katelwa , zwo livhiswa kha lushaka;
- (c) U siiwa nnda ha vhatu vha tshigwada tsha luñwe lushaka nga fhasi ha mulayo muñwe na muñwe kana nyito ine ya vhoneala i mulayoni fhedzi ine ndivho yayo ha vha fhedzi sa o tendelwaho lwa mulayo fhedzi zwine ndivho yazwo ha vha ndaulo ya u sa katela nga tshiñwe tshigwada tsha lushaka;
- (d) netshedzo kana netshedzo ine ya svela phanda ya tshumelo dza fhasi kha tshigwada tshiñwe na tshiñwe tsha lushaka; i tshi vhambedzwa na ya tshiñwe tshigwada tsha lushaka;
- (e) U hanela vhatu u swikelela zwikhala, hu tshi katelwa na u swikelelwa ha dzitshumelo kana zwikhala zwa thendelano malugana na u netshedza tshumelo dza u dzhiela ntha kana u tangedza, kana u kundelwa u dzhia vhukando malugana na u netshedza vhatu vhenevho thodea dzavho.

8 Nyiledzo ya khethululo i songo teaho u ya nga mbeu

U ya nga khethekanyo 6, a hu na muthu o teaho u khethulula muñwe u ya nga mbeu, hu tshi katelwa-

- (a) khakhathi dzo livhiswaho kha mbeu;
- (b) u vhaisa vhudzimu ha mufumakadzi;
- (c) nyito ya u thivhela vhafumakadzi u wana ndaka kana ifa la muta;
- (d) nyito inwe na inwe, hu tshi katelwa ya sialala, ya tshithu kana nyito ya vhurereli, zwine zwa tshinya tshirunzi tsha vhafumakadzi na u dzhiela fhasi ndinganyiso vhukati ha vhanna na vhafumakadzi, ho katelwa na u dzhiela fhasi tshirunzi na mutakalo wa vhana vha vhasidzana;
- (e) pholisi inwe na inwe kana maitete ane a thivhela zwi songo tea vhafumakadzi u swikelela pfanelo dza mavu, masheleni, na dziñwe tshomedzo;
- (f) khethululo ho sedzwa vhuimana;
- (g) u thivhela vhafumakadzi kha u swikelela tshumelo dza zwa matshilisano kana mbuelo, zwi ngaho mutakalo, pfunzo na tsireledzo ya tshitshavha;
- (h) u hanelwa na tswikelelo kha zwikhala, ho katelwa tswikelelo kha tshumelo kana zwikhala

zwa thendelano dza u netshedza tshumelo, kana u kundwa u dzhia vhukando malugana na u dzhiela n̄tha t̄hōdea dza vhatu vhenevho;

- (i) u sa lingana na ha sisitemetiki kha tswikelelo ya zwikhala nga vhafumakadzi nga mulandu wa u khethekanywa ha vhashumi u ya nga mbeu.

9 Nyiledzo ya khethululo i songo teaho ya u ya nga vuholefali

U ya nga khethekanyo 6, a hu na muthu o teaho u khethulula muñwe nga mulandu wa vuholefali, hu tshi katelwa;

- (a) u thivhela kana u bvisa kha muthu muñwe na muñwe a re na vuholefali, thikhedzo inwe na inwe kana tshomedzo ine ya mu konisa yo teaho kha u ita mushumo kha tshitshavha;
- (b) u sa tevhedza khoudu ya nyito kana ndaulo dza South African Bureau of Standards dzine dza laula tswikelelo ya vhupo;
- (c) u kundelwa u fhelisa zwikhukulisi zwine zwa thivhela zwi songo tea vhatu vho holefhalaho kha u d̄iphina u lingana na vhañwe nga nyimele kana zwikhala kana u kundelwa u dzhia vhukando malugana na u dzhiela n̄tha t̄hōdea dza vhatu vhenevho.

10 Nyiledzo ya tshipitshi tsha vengo

(1) U ya nga mbetshelwa kha khethekanyo 12, a hu na muthu ane a nga an̄dadza, u phaḍaladza, u tikedza kana u amba maipfi o livhiswaho kha tshiitisi tshithihi kana zwinzhi zwo iledzwaho, kha muthu muñwe n a muñwe, zwine zwi nga vha zwi tshi sumbedza vhuḍiimiseli ha -

- (a) u pfisa vhuṭungu;
- (b) u vhaisa kana u t̄uṭuwedza u vhaisa;
- (c) u t̄uṭuwedza kana u engedzedza vengo.

(2) Hu si na u khakhisa dzindulamiso dza vhadzulapo fhasi ha hoyu Mulayo, u ya nga khethekanyo 21 (2) (n) nahone hune zwa vha zwo tea, khothe i nga rumela mulandu muñwe na muñwe une wa kwamana na zwa nyanḍadzo, nyengedzedzo, mafhungo kana vhudavhidzani ha zwipitshi zwa vengo sa zwo sumbedzwaho kha khethekanyo t̄hukhu (1), kha Mulangi wa Vhutshutshisi ha Tshitshavha ane a vha na maanḍa a u thoma matshimbidzele a mulandu wa zwa vhugevhenga u ya nga mulayo wo ḍoweleaho kana wa tshithu kana mulayo wo teaho.

11 Nyiledzo ya u tambudza

A hu na muthu o tendelwaho u tambudza muthu ufho kana ufho.

12 Nyiledzo ya u phaḍaladzwa na u an̄dadzwa ha mafhungo ane a khethulula zwi songo tea

A hu na muthu ane a nga-

- (a) phaḍaladza kana u hasha mafhungo mañwe na mañwe;
- (b) an̄dadza kana u t̄ana khunguwedzo inwe na inwe kana n̄divhadzo,

Zwine zwa ḍo ita uri hu vhe na ngoho kana zwi pfesese kha u bvisela khagala ndivho ya khethululo i so ngo teaho kha muñwe muthu: hu so ngo sedzwa nzunzanyo dza 'bona fide' (dza vhukuma kana dza lwa mulayo) kha mpho ya vhusila, ya zwa pfunzo na t̄hōḍisiso dza zwa saints, u vhiga nga n̄ḍila yo teaho hu tshi khou itelwa tshitshavha kana nyaḍadzo ya mañwe mafhungo, khunguwedzo, kana n̄divhadzo u ya

nga khethekanyo 16 ya Ndayotewa, a zwo ngo dzheniswa kha hei khethekanyo.

NDIMA YA 3

VHULEME HA U WANA VHUṬANZI NA U WANA U TEA NA U SA TEA HA ZWITHU

13 Vhuleme ha u wana vhuṭanzi

(1) Arali muvhigi wa mulandu o ita uri mulandu u vhe wa 'a *prima facie*' (wa vhukuma kana ngoho) wa khethululo-

- (a) muhwelewa u fanela u ṅea vhuṭanzi, phanda ha khothe, uri khethululo a yo ngo itea sa zwo bulwaho; kana
- (b) muhwelelwa u fanela u ṅea vhuṭanzi ha uri zwe a ita a zwo ngo livhiswa kha tshiitisi tshithihi kana zwinzhi zwa zwo iledzwaho.

(2) Arali khethululo yo vha hone-

- (a) ho sedzwa tshiitisi tshi re kha phara (a) ya ṭhalutshedzo ya 'zwiitisi zwo iledzwaho', ngauralo a yo ngo tea, nga nṅa ha m usi muhwelelwa o ṅea vhuṭanzi ha uri khethululo yo tea;
- (b) ho sedzwa tshiitisi tshi re kha phara (b) ya ṭhalutshedzo ya 'zwiitisi zwo iledzwaho' ngauralo a yo ngo tea-
 - (i) arali nyimele nthihi kana nnzhi dzo sumbedzwaho kha phara (b) ya ṭhalutshedzo ya 'zwiitisi zwo iledzwaho'; na
 - (ii) nga nṅa arali muhwelelwa o ṅea vhuṭanzi ha uri khethululo yo tea .

14 U kona u vhona uri zwithu zwo tea na u sa tea

(1) A si khethululo i songo teaho u dzhia maga o itelwaho u tsireledza kana u khwinisa vhathu kana zwigwada zwa vhathu vha re kha tshiimo tshi si tshavhuḍi zwo itiswa nga khethululo i songo teaho kana mirado ya zwigwada zwenezwo kana zwigwada zwa vhenevho vhathu.

(2) Kha u wana uri muhwelelwa o ṅea vhuṭanzi ha uri khethululo yo tea, zwi tevhelaho zwi fanela u dzhielwa nṅha:

- (a) nyimele;
 - (b) zwivhangi zwo sumbedzwaho kha khethekanyo ṭhukhu ya (3);
 - (c) arali khethululo i tshi fhambanyisa zwi pfeseseaho vhathu u ya nga maga o vhwaho o teaho, ane a vha a ndeme kha nyito yeneyo.
- (3) zwivhangi zwo sumbedzwaho kha khethekanyo ṭhukhu ya (2) (b) zwi katela zwi tevhelaho:
- (a) u vhona arali khethululo i tshi tsitsa kana hu na khonadzeo ya u tsitsa tshirunzi tsha muthu;
 - (b) mvelelo kana khonadzeo ya mvelelo dza khethululo kha muvhigi kana muvhilaeli;
 - (c) vhuimo ha muvhigi wa mulandu kha tshishavha na u vhona arali e kha vhuṭungu ha u dzhielwa fhasi kana e nga fhasi ha tshigwada tshi no khou tambudzwa nga u u thudzelwa kule;
 - (d) lushaka na vhungafhani ha khethululo;
 - (e) u vhona arali khethululo i ya sisitemethiki;
 - (f) u vhona arali khethululo i na ndivho yo tendelwaho lwa mulayo;
 - (g) uri na khethululo yo swikelela naa ndivho yayo na uri yo i swikelela zwingafhani;
 - (h) u vhona arali hu na nḡila ṭhukhu kana dzi si dzavhuḍi dza u thivhela u swikelela ndivho;
 - (i) u vhona na uri zwo dzhia tshifhinga tshingafhani uri muhwelelwa a dzhie maga eneo sa

zwo teaho kha nyimele ya u-

- (i) thasulula u dzhielwa fhasi zwo bvaho kha kana zwi elanaho na tshithihi kana zwinzhi zwa zwiitisi zwo iledzwaho; kana
- (ii) u țanganedza u fhambana.

- 15 Tshipitshi tsha vengo na u tambudza hu songo sedzwa uri zwo tea naa kana a zwo ngo tea**
Malugana na tshipitshi tsha vengo na u tambudza, khethekanyo 14 a i shumi.

NDIMA YA VHU 4 KHO THE DZA N DINGANYISO

- 16 Khothe dza ndinganyiso na vhaofisiri vha u tshimbidza**

(1) Hu tshi itelwa ndivho dza uyu Mulayo, fhedzi u ya nga khethekanyo 31-

- (a) Khothe Khulwane inwe na inwe ndi khothe ya ndinganyiso kha sia line ya vha na maanda khalo;
- (b) Muhatuli muñwe na muñwe, u ya nga khethekanyo țhukhu ya (2), a nga tholiwa nga u tou ñwala nga Muhulwane wa Vhahatuli sa muofisiri wa u tshimbidza wa khothe ya ndinganyiso kha sia line a vha muhatuli hone;
- (c) Minisita, nga murahu ha muso eletshedzana na țhoho ya dzingu la zwa ndaulo yo țalutshedzwaho kha khethekanyo 1 ya Mulayo wa Khothe dza Madzhisitarața, wa 1994 (Mulayo wa vhu 32 wa 1994), nga ndivhadzo kha *Gazette*-u tea u
 - (i) nanga khothe nthihi kana nnzhi dza madzhisitarața sa khothe dza ndinganyiso ya dzingu la ndaulo li kwameaho;
 - (ii) u ta mikano ya hune khothe ya ndinganyiso inwe na inwe ya do vha na maanda hone, hune i nga vha yo vhumbiwa nga nomboro inwe na inwe ya zwițiriki, zwițiriki zwițuku kana huñwe fhethu hune a vha na maanda khaho ho bvedzwaho u ya nga khethekanyo 2 ya Mulayo wa Khothe dza Madzhisitarața, wa 1944;
 - (iii) u engedzedza kana u fhungudza fhethu hune khothe ya ndinganyiso ya vha na maanda hone;
 - (iv) u nanga fhethu huthihi kana hunzhi hune ha vha nga fhasi ha ndaulo ya khothe ya ndinganyiso inwe na inwe malugana na u fara madzulo a khothe ya ndinganyiso;
 - (v) U bvisa kana u fhambanyisa ndivhadzo inwe na inwe nga fhasi ha iyi phara:

Arali mañwe matshimbidzele a sa athu khunyeledzwa kha khothe ya ndinganyiso nga tshenetsho tshifhinga tsha nyanğadzo ya ndivhadzo kha *Gazette* sa zwo sumbedzwaho kha hei phara, a fanela u khunyeledzwa nga yeneyo khothe, u tou nga ndivhadzo yeneyo a yo ngo vhuya ya anğadzwa; na.

[Phara. (c) yo imelwaho nga s 28 ya Mulayo wa vhu 55 wa 2003.]

- (d) țhoho ya dzingu la ndaulo yo sumbedzwaho kha phara (c) i fanela, u ya nga khethekanyo țhukhu ya (2), u nanga nga u tou ñwala madzhisitarața muñwe na muñwe kana muñwe madzhisitarața sa muofisiri wa u tshimbidza wa khothe ya ndinganyiso.

(2) Ndi muhatuli, madzhisitarața kana muñwe madzhisitarața fhedzi o fhedzaho khoso dza vhugudisi sa muofisiri wa u tshimbidza wa khothe ya ndinganyiso-

- (a) nga murahu ha datumu ya u thoma u shuma ya khethekanyo 31; kana

(b) sa zwo sumbedzwaho kha khethekanyo 31 (4), Nahone ane dzina lawe la vha lo dzheniswa kha mutevhe wo sumbedzwaho kha khethekanyo thukhu (4) (a), a nga nangiwa sa zwenezwo u ya nga khethekanyo thukhu ya (1).

(3) Muhulwane wa Vhahatuli na thoho dza madzingu a ndaulo vha fanela-

- (a) u dzhia maga a pfalaho kha zwishumiswa zwi re hone kha u nanga muofisiri wa u tshimbidza wa khothe ya ndinganyiso kha sia line a vha na maandla khalo; na
- (b) hu si na u lenga, kha vha divhadze Mulangi- Dzhenerala wa Muhasho nga muhatuli muñwe na muñwe, madzhisiřirařa kana madzhisiřirařa muñwe o fhedzaho khoso ya vhugudisi sa zwo sumbedzwaho kha khethekanyo 31 (4) na (5) kana o nangiwo u ya nga khethekanyo thukhu ya (1).

(4) Mulangi-Dzhenerala wa Muhasho u fanela u dzudzanya na u vha na mutevhe wa muhatuli muñwe na muñwe, madzhisiřirařa na madzhisiřirařa muñwe o-

- (a) fhedzaho khoso ya vhugudisi sa zwo sumbedzwaho kha khethekanyo 31 (4) na (5); kana
- (b) nangiwo sa muofisiri wa u tshimbidza wa khothe ya ndinganyiso u ya nga khethekanyo thukhu ya (1).

(5) Muofisiri wa u tshimbidza u fanela u ita mishumo na u shumisa maandla e a nnewa nga fhasi ha hoyu Mulayo kana mulayo muñwe na muñwe.

[Khethekanyo 16 yo imelwa nga khethekanyo 1 ya Mulayo wa vhu 52 wa 2002.]

17 Mabalane wa khothe ya ndinganyiso

(1) (a) U ya nga khethekanyo thukhu ya (2) na milayo ine ya laula tshumelo ya tshitshavha, Mulangi-Dzhenerala wa Muhasho a nga, kha khothe inwe na inwe ya ndinganyiso, thola kana u nanga muofisiri muthihi kana vhanzhi kha Muhasho, kana u thola muthu muthihi kana vhanzhi nga ndila yo sumbedzwaho na kha nyimele dzo sumbedzwaho, sa vhomabalane vha khothe ya ndinganyiso, vhane vha do tea u thusa khothe nga u angaredza ine vha shuma khayoye nga u ita mishumo nahone vhane vha do ita mishumo sa zwo sumbedziswa zwone.

[Phara. (a) yo imelwa nga khethekanyo 2 (a) ya Mulayo wa vhu 52 wa 2002.]

(b) Arali mabalane wa khothe ya ndinganyiso hu na tshiitisi a kundelwa u ita ngauralo kana arali hu si na mabalane o tholiwo kha khothe inwe na inwe ya ndinganyiso nga fhasi ha phara (a), muofisiri o teaho wa u tshimbidza a nga, hu sa khou dzhielwa nřha khethekanyo thukhu ya (2), nanga muofisiri o talifhaho kha Muhasho u shuma sa mabalane arali mabalane o ambiwo a tshi khou kundelwa u ita mishumo kana u swika mabalane a tshi tholiwa kana u nangiwo nga fhasi ha phara (a), u ya nga hune zwi nga vha zwi ngaho.

[Phara. (b) yo imelwa nga khethekanyo 2 (a) ya Mulayo wa vhu 52 wa 2002.]

(2) Ndi muofisiri fhedzi kana muthu o sumbedzwaho kha khethekanyo thukhu ya (1) (a) o fhedzaho khoso ya vhugudisi sa mabalane wa khothe ya ndinganyiso-

- (a) phandla ha murahu ha datumu ya u thoma u shuma ya khethekanyo 31; kana
- (b) sa zwo sumbedzwaho kha khethekanyo 31 (6),

nahone dzina lawe li vhe lo dzheniswa kha mutevhe wo sumbedzwaho kha khethekanyo (3), a nga tholwa kana u nangiwo ngauralo nga fhasi ha khethekanyo thukhu ya (1) (a).

[Khethekanyo tšukhu ya. (2) yo engedzwaho nga khethekanyo 2 (b) ya Mulayo wa vhu 52 wa 2002.]

(3) Mulangi-Dzheneraĵa wa Muhasho u fanela u dzudzanya na u vha na mutevhe wa muofisiri muñwe na muñwe kana muthu o-

- (a) fhedzaho khoso ya vhugudisi sa zwo sumbedzwaho kha khethekanyo 31 (6); kana
- (b) űangiwohwa kana u tholiwa sa mabalane wa khothe ya ndinganyiso u ya nga khethekanyo tšukhu ya (1) (a).

[Khethekanyo tšukhu ya (3) yo engedzwa nga khethekanyo. 2 (b) ya Mulayo wa vhu 52 wa 2002.]

(4) Mulangi-Dzheneraĵa a nga, u ya nga nyimele dzine a do vha o dzi ta, nga u tou űwala, űetshedza maanĵa mañwe na mañwe o űetshedzwaho khae nga hei khethekanyo kha muofisiri o tholiwaho nga Muhasho, fhedzi a songo bvula mañwe maanĵa e a űewa nahone a nga khwinisa kana u vhetshela thungo iñwe tsheo ya vhañetshedzi vha maanĵa yo itwaho musi hu tshi shumiswa maanĵa eneo.

[Khethekanyo tšukhu ya (4) yo engedzwa nga khethekanyo 29 ya Mulayo wa vhu 55 wa 2003.]

18 Dziűhanzi

U ya kana u dzhenela ha dziűhanzi na mbadelo ya tshelede ya űhanzi kha milandu yo bvaho kha tshumiso ya hoyu Mulayo zwi fanela u tiwa nga Minisiĵa nga űĵila yo sumbedzwaho kana yo randelwaho.

19 Milayo na matshimbidzele a khothe

(1) Nga nnĵa ha musi zwo űetshedzwa nga iñwe űĵila kha hoyu Mulayo, mbetshelwa dza Mulayo wa Khothe dza Madzhisiĵiraĵa, wa 1944 (Mulayo wa vhu 32 wa 1944), na dza Mulayo wa Khothe Khulwane, wa 1959 (Mulayo wa vhu 59 wa 1959), na dzo itwaho nga fhasi ha milayo yeneyo na dzo itwaho nga fhasi ha Rules Board for Courts of Law Act, wa 1985 (Mulayo wa vhu 107 wa 1985), dzi shuma na tshanduko dzo teaho dzine dza űoĵiwa nga nyimele kha khothe dza ndinganyiso, u swika hune idzi mbetshelwa dza tshimbilelana ngaho na-

- (a) u tholiwa na mishumo ya vhaofisiri;
- (b) u bviswa na tshumelo ya maitele;
- (c) u ita dzikhaűhulo kana dzindaela;
- (d) u űea ndaĵiso malugana na u sa tevhedzela ndaela dza khothe, u itela u thivhela u űea khaűhulo kana dzindaela, na u sa űhonifha kana u nyadza khothe;
- (e) maanĵa, u ya nga khethekanyo tšukhu ya (3),

na uri u swika zwino a hu na mbetshelwa yo itwaho kha ndaulo nga fhasi ha khethekanyo 30 ya hoyu Mulayo.

(2) Matshimbidzele oűhe ane a itwa phanĵa ha khothe a fanela u itwa kha khothe i re khagala , nga nnĵa ha musi khothe i tshi nga laela nga iñwe űĵila malugana na ndaulo ya vhumukanyi.

(3) (a) U ya nga phara (b), a hu na na tshithihi tshi re kha hoyu Mulayo tshine tsha nga thivhela dzulo ĵa khothe ya madzhisiĵiraĵa sa kha khothe ya ndinganyiso kha u ita ndaela yo sumbedzwaho kha khethekanyo 21 (2), ĵine ĵa fhirisa tshelede yo űetshedzwaho khothe ya madzhisiĵiraĵa, hune ndaela ya tea u rumelwa nga űĵila yo randelwaho kha Muhaĵuli wa Khothe Khulwane a re na maanĵa a u khwaűhisedza.

(b) U shumiswa ha phara (a), malugana na u khwaṭhisedzwa ha ndaela, ho imiswa u swika aphili yo sumbedzwaho kha khethekanyo 23 i tshi khunyeledzwa.

20 Tshiimiswa tsha matshimbidzele u ya nga kana nga fhasi ha Mulayo

(1) Matshimbidzele nga fhasi ha hoyu Mulayo a nga thomiwa nga -

- (a) muthu muṅwe na muṅwe a tshi itela ene muṅe;
- (b) muthu muṅwe na muṅwe o imelaho muṅwe muthu ane a nga si kone u ita nga dzina laṅwe;
- (c) muthu muṅwe na muṅwe ane a vha muraḁo wa, kana o imelaho tshigwada kana kilasi ya vhathu;
- (d) muthu muṅwe na muṅwe a tshi itela tshitshavha;
- (e) dzangano liṅwe na liṅwe li tshi itela miraḁo yaḁo;
- (f) Khomishini ya Pfanelo dza Vhuthu ya Afrika Tshipembe kana Ndinganyiso ya Mbeu

(2) Muthu a re na lutamo lwa u thoma matshimbidzele u ya nga kana nga fhasi ha hoyu Mulayo u fanela u, nga ndila yo sumbedzwaho, vhudza mabalane wa khothe ya ndinganyiso nga ndivho yavho ya u ita zwenezwo .

(3) (a) Mabalane wa khothe ya ndinganyiso u fanela u, kha tshifhinga tsho vhewaho tsha u wana ndivhadzo, isa mafhungo kha muofisiri wa khothe ya ndinganyiso yeneyo, ane a fanela, kha tshifhinga tsho sumbedzwaho kana tsho randelwaho, dzhia tsheo arali mulandu u tshi nga thetsheswa kha khothe ya ndinganyiso kana arali u tshi nga rumelwa kha tshiṅwe tshiimiswa tsho teaho, dzangano, khothe, komiti ya u haṭula kana inwe foramu (hafha i dzhiiwa sa foramu ya thungo) ine, u ya nga muofisiri wa u tshimbidza, ya nga shumana zwavhuḁi na mafhungo kana mulandu u ya nga maanḁa na mishumo ya foramu ya thungo.

(b) Arali muofisiri wa u tshimbidza a nga dzhia tsheo ya uri mulandu u tea u thetsheswa kha khothe ya ndinganyiso, muofisiri wa u tshimbidza u fanela u isa mafhungo kana mulandu kha mabalane wa khothe ya ndinganyiso ane nga tshifhinga tsho sumbedzwaho tsha u rumela uyo mulandu a fanela u vhea datumu ya u thetsheswa ha mulandu wonoyo.

(4) Muofisiri wa u tshimbidza, musi a saathu u dzhia tsheo ya u isa kana u rumela mulandu sa zwe zwa sumbedziswa zwone kha khethekanyo tshukhu ya (3), u fanela u dzhiela nṅha nyimele dzoṅhe dzo teaho, ho katelwa zwi tevhelaho:

- (a) nyimele dza muthu dza mahoro, nga maanḁa muvhilaeli kana muvhigi wa mulandu;
- (b) u swikelelea ha fhethu ha foramu ya thungo yo sumbedzwaho;
- (c) tshoḁea na lutamo zwa mahoro nga maanḁa muvhilaeli kana muvhigi wa mulandu ;
- (d) zwine matshimbidzele a ḁo vha ngaho arali mvelelo ya matshimbidzele i tshi nga tuṭuwedza u vha hone ha tshoḁea dzine dza ḁa nga murahu ha khaṭhulo na sisiteme ya mulayo kha ili sia la mulayo;
- (e) mihumbulo ya muofisiri yo teaho kha foramu ya thungo inwe na inwe yo sumbedzwaho.

(5) (a) Arali muofisiri wa u tshimbidza a dzhia tsheo ya uri mulandu u tea u iswa kha foramu ya thungo u fanela u, nga ndila yo sumbedzwaho kana yo randelwaho, ita ndaela, a vhudza mabalane wa khothe ya ndinganyiso uri a pfukisele mafhungo kha foramu ya thungo yo bulwaho kha ndaela.

(b) Musi a tshi ita ndaela yo sumbedzwaho kha phara (a), muofisiri wa u tshimbidza a nga nambatedza mahumbulwa ane a vhone e a ndeme ane a tea u dzhielwa nṅha nga foramu ya thungo.

(6) Musi a tshi t̄anganedza ndaela yo sumbedzwaho kha khethekanyo t̄hukhu ya (5), mabalane wa khothe ya ndinganyiso u fanela u pfukisa mulandu na u d̄ivhadza mahoro nga ha u pfukiswa ha mulandu nga nd̄ila ya sumbedzwaho kana yo randelwaho.

(7) Musi i tshi t̄anganedza mulandu kana mafhungo o pfukuselwaho khayoy, foramu ya thungo i fanela u shumana na mafhungo nga u t̄avhanya u ya nga maan̄ḁa na mishumo yayo.

(8) Arali foramu ya thungo yo sumbedzwaho kha khethekanyo t̄hukhu ya (7)-

(a) ya kundelwa u shumana na mafhungo kana mulandu nga tshifhinga tsho teaho kha nyimele; kana

(b) i tshi khoy kundelwa u thasulula mulandu kana mafhungo nga nd̄ila ine zwa fusha l̄ihoro l̄ithihi kana mahoro othe nga nd̄ila ye zwa humbelwa ngayoy,

foramu ya thungo i fanela u, nga nd̄ila yo sumbedzwaho kana yo randelwaho, humisele mafhungo kana mulandu murahu kha khothe ya ndinganyiso he wa pfukiselwa u tshi bva hone, u ita khat̄hulo, nga kha tshifhinga tsho sumbedzwaho u bva nga datumu ye mulandu wa humiselwa murahu ngayoy kha khothe ya ndinganyiso.

(9) Muvhuso na zwiimiswa zwa ndayotewa zwi fanela u, nga hune zwa konadzea, thusa muthu muñwe na muñwe ane a tama u vhiga mulandu u ya nga kana nga fhasi ha Mulayo, vhukati ha zwiñwe, nga u khwat̄hisedza uri muthu u rumelwa kha tshumelo yo teaho u itela u dzhia maga o teaho kha u isa phanda mafhungo kana mulandu wonoyoy.

21 Maan̄ḁa na mishumo ya khothe ya ndinganyiso

(1) Khothe ya ndinganyiso nga murahu ha musiy matshimbidzele o thomiwa u ya nga kana nga fhasi ha hoyu Mulayo i fanela u t̄oḁisisa nga nd̄ila yo randelwaho na u wanisisa arali khethululo i songo tea, tshipitshi tsha vengo kana u tambudzwa, zwi tshi bva kha nyimele, arali zwo vha hone, nga nd̄ila ine zwa khoy humbulelwa ngayoy.

(2) Musi vho ita t̄hoḁisiso, khothe i nga ita ndaela yo teaho kha nyimele, ho katelwa

(a) ndaela ya tshifhinganyana;

(b) ndaela ya u d̄ivhadza lwa tshiofisi;

(c) ndaela ya u ita thendelano vhukati ha mahoro kha matshimbidzele a khothe na ndaela;

(d) ndaela ya mbadelo ya tshinyalelo ho sedzwa vhuḁanzi vhuñwe na vhuñwe ha ndozwo ya

masheleni, ho katelwa na ndozwo dzi kha d̄i ḁaho, kana malugana na u tsitswa ha

tshirunzi, u pfiswa vhuḁungu na u tambudzwa kana u tambudzwa lwa muhumbulo, nga

mulandu wa khethululo i songo teaho, zwipitshi zwa vengo kana u tambudzwa honoho;

(e) musiy vho no pfa mihumbulo ya mahoro kana, muhumbulelwa a si ho, mihumbulo ya muhweleli wa mafhungo haya, ndaela ya u badela tshinyalelo sa pfufho kha dzangano lo teaho;

(f) ndaela ya u thivhela nyito ya khethululo i songo teaho kana ine ya laedza uri hu dzhiwe maga a tshipentshela u itela u thivhela khethululo i songo teaho, tshipitshi tsha vengo kana u tambudza;

(g) ndaela ya u ita uri zwikhala na pfanelo zwe vha hanelwa nazwo zwi songo tea, zwi waniwe kana u n̄etshedzwa muvhilaeli onoyoy;

(h) ndaela ya u shumiswa ha maga a tshipentshela a u fhelisa khethululo i songo teaho, tshipitshi tsha vengo na u tambudzwa honoho;

- (i) ndaela ine ya khou laela uri tshigwada kana kilasi ya vathu vha newe vhudzulo ho teaho nga muhwelelwa;
 - (j) ndaela ya u humbela pfarelo hu si na mañanzu kana mikano yo vhwahwo;
 - (k) ndaela ine ya toḡa uri muhwelelwa a ite odithi kana tzedzuluso dza pholisi sa zwe zwa vheiswa zwone nga khothe;
 - (l) ndaela yo teaho ine ya thivhela, ho katelwa na themendelo kha vho teaho vha re na maanḡa, u imisa kana u fhelisa laisentsi ya onoyo muthu;
 - (m) ndaela i toḡaho muhwelelwa a tshi dzulela u isa muvhigo wa mvelaphanḡa kha khothe kana kha tshiimiswa tsha ndayotewa tsho teaho malugana na u shumiswa ha ndaela ya khothe;
 - (n) ndaela ine ya laela mabalane wa khothe ya ndinganyiso u rumela mafhungo kana mulandu kha Mulangi - Dzheneraḡa wa Vhutshutshisi ha Tshitshavha ane a vha na maanḡa a u thoma matshimbidzele a mulandu wa vhugevhenga u ya nga mulayo wa tshithu kana wo ḡowealeho kana mulayo wo teaho;
 - (o) ndaela yo teaho ya mbadelo kana mitengo malugana na lihora liñwe na liñwe kha matshimbidzele;
 - (p) ndaela ya u tevhezela mbetshelwa inwe na inwe ya Mulayo.
- (3) Ndaela yo itiwaho nga khothe ya ndinganyiso u ya nga kana nga fhasi ha hoyu Mulayo i a kwama ndaela ya khothe yo buliwaho kha nyito ya tshitshavha, hune zwa vha zwo tea.
- (4) Khothe i nga, nga tshifhinga kana nga murahu ha thoḡisiso, rumela kana u isa -
- (a) mbilaelo dzayo kha matshimbidzele mañwe na mañwe phanḡa hayo, nga maanḡa hune u pfuka kana u sa tevhezela ha khou bvela phanḡa malugana na mbetshelwa dza uyu Mulayo kana kha khethululo i songo teaho ya sisiteme, tshipitshi tsha vengo kana u tambudza kha tshiimiswa tshiñwe na tshiñwe tsho teaho tsha ndayotewa u itela u bvela phanḡa ha thoḡisiso;
 - (b) Matshimbidzele mañwe na mañwe phanḡa hayo kha tshiimiswa tshiñwe na tshiñwe tsho teaho tsha ndayotewa kana dzanganano lo teaho la vhupfumedzanyi na nyambedzano.
- (5) Khothe i na maanḡa oḡhe a u tikedza o teaho kana ane a tshimbilelana na kushumele kwa mishumo na u shumisa maanḡa ayo, ho katelwa na maanḡa a u nea ndaela ya nyambedzano na ndaela ya nyiledzo.

22 Vhaḡoli/ Vhaasesi

(1) Kha matshimbidzele mañwe na mañwe u ya nga ha kana nga fhasi ha hoyu Mulayo, khothe i nga, nga kha khumbelo ya liñwe lihora, kana u ya nga lone line arali muofisiri wa u tshimbidza a tshi vhona zwo tea kha vhulamukanyi, vhidza muthu muthihi kana vhavhili vho teaho nahone vhane vha vha hone nahone vhane vha vha na dzangalelo la u dzula na u shuma sa vhaasesi uri vha thuse.

(2) Vhaasesi vho tholiwaho u ya nga khethekanyo thukhu ya (1) vha, u ya nga khethekanyo thukhu ya (3), ḡo dzhiiwa sa miraḡo ya khothe u itela ndivho dza hoyu Mulayo.

(3) Mafhungo mañwe na mañwe a mulayo o bvaho kha tsheo kha matshimbidzele eneo na mbudziso inwe na inwe i ambaho uri mafhungo ndi a mbuno kana a vhukuma kana mafhungo

a mulayo a fanela u dzhielwa tsheo nga muofisiri wa u tshimbidza nga ndila yo randelwaho.

(4) Kha mafhungo mañwe na mañwe a mbuno, mawanwa kana tsheo ya vhunzhi ha miraḁo ya khothe ndi mawanwa kana tsheo ya khothe, nahone hune muasesi a vha a muthihi, hu ḁo dzhielwa nṯha mawanwa kana tsheo ya khothe.

(5) (a) Arali muasesi a lovha, kana u ya nga kuhumbulele kwa muofisiri wa u tshimbidza a vha a tshi khou kundelwa u shuma sa muasesi, kana a vha a siho hu si na zwiitisi, kana o ṅewa ndaela ya u mu pandela kana o ḁipandela, tshifhinga tshiñwe na tshiñwe phanḁa ha musu matshimbidzele a tshi khunyeledzwa, muofisiri wa u tshimbidza a nga, a tshi itela vhulamukanyi na nga murahu ha u dzhielwa nṯha nyambedzano dzo vha ho hone vhukati ha mahoro kha matshimbidzele kana kha vhaimelili vhavho vha mulayo-

- (i) laela uri matshimbidzele a bevele phanḁa phanḁa ha muraḁo kana miraḁo i re hone ya khothe;
- (ii) laela uri matshimbidzele a thome nga huswa; kana
- (iii) arali muasesi a siho, fhirisela phanḁa matshimbidzele u itela uri muasesi a vhe e hone.

(b) Muofisiri wa u tshimbidza u fanela u ṅetshedza zwiitisi zwa ndaela inwe na inwe yo sumbedzwaho kha phara ṯhukhu ya (i) kana (ii).

(6) (a) Muofisiri wa u tshimbidza ane a thusiwa nga vhaasesi kha ṯhoḁisiso hune lihoro la matshimbidzele la ita uri a ṅetshedzwe ndaela u fanela u rekhoda zwiitisi zwa muhumbulo wawe-

- (i) arali lihoro lenelo kha matshimbidzele li songo thusiwa nga muimeleli wa mulayo; na
- (ii) arali muofisiri wa u tshimbidza e na muhumbulo wa uri muasesi onoyo o ṅetshedza mawanwa a si one.

(b) Mabalane wa khothe ya ndinganyiso nga u ṯavhanya nga hune zwa konadzea, u fanela u rumela zwiitisi zwenezwo na rekhodo kha khothe ya aphili yeneyo uri zwi sedzuluswe nga ndila yo randelwaho.

(c) Khothe ya aphili i na maanḁa a u kwhaṯhisedza mawanwa o ambiwaho kana u ita ndaela yo fanelaho u ya nga mawanwa eneo, u ya nga kuhumbulele kwa khothe ya aphili zwi fanela u vha zwo itwa u ya nga nyimele.

23 Dziaphili na dzitsedzuluso

(1) Muthu muñwe na muñwe o sinyusiwaho nga ndaela yo itwaho nga khothe ya ndinganyiso u ya nga kana nga fhasi ha hoyu Mulayo a nga, kha tshifhinga tshenetsho na nga ndila yo randelwaho, o ita aphili malugana na ndaela yeneyo kha Khothe Khulwane i re na maanḁa kana Khothe Khulwane ya Aphili, sa zwine zwi nga vha zwi zwone.

(2) Kha aphili, Khothe Khulwane kana Khothe Khulwane ya Aphili, zwi tshi bva kha nyimele, a nga ita ndaela yeneyo kha mafhungo eneo arali a tshi vhona zwo tea.

(3) Hu sa dzhielwi nṯha khethekanyo ṯhukhu ya (1), muthu muñwe na muñwe o sinyusiwaho nga ndaela yo itwaho nga khothe ya ndinganyiso a nga, u ya nga milayo ya Khothe ya Ndayotewa, ita aphili thwii kha Khothe ya Ndayotewa.

(4) Musi hu na khuḁano ya tsheo dzo dzhiwaho nga muofisiri wa u tshimbidza kha mafhungo u ya nga phara (b) ya ṯhalutshedzo ya 'zwiitisi zwo iledzwaho', Minisiṯa a nga isa mulandu wonoyo kha

Khothe Khulwane ya Aphili kana kha Khothe ya Ndayotewa uri i sedzuluswe.

(5) (a) Arali muofisiri wa u tshimbidza mulandu kha khothe ya madzhisiṭiraṭa o dzhia tsheo kha zwithu zwi elanaho na khethululo yo sumbedzwaho kha phara (b) ya ṭhalutshedzo ya 'zwiitisi zwo iledzwaho', tsheo i fanela u, nga murahu ha musi matshimbidzele o khunyeledzwa nga ṅila yo teaho, iswa kha Khothe Khulwane i re na maanḡa a u ita tsedzuluso.

(b) Khothe Khulwane yeneyo i fanela u, musi yo no lavhelesa mafhungo kana mulandu, dzhia tsheo u ya nga tshiitisi tsho sumbedzwaho kha khethekanyo ṭhukhu ya (5) (a) nga murahu a nga ita inwe ndaela u ya nga hoyu Mulayo sa zwo fanelaho.

(c) U shumiswa ha khethekanyo ṭhukhu ya (5) (a) ho imiswa u swikela aphili i re kha khethekanyo hei i tshi khunyeledzwa.

NDIMA YA VHU 5 U ṬUṬUWEDZA NDIṄANYISO

24 Vhuḡifhinduleli nga u angaredza ha u ṭuṭuwedza ndinganyiso

(1) Muvhuso u na vhuḡifhinduleli ha u ṭuṭuwedza na u swikelela ndinganyiso.

(2) Vhathu vhoṭhe vha na vhuḡifhinduleli ha u ṭuṭuwedza ndinganyiso.

[Ḋuvha ḡa u thoma u shuma ha khethekanyo 24:ḡi kha ḡi ḡo ḡivhadzwa lwa tshiofisi.]

25 Vhuḡifhinduleli ha Muvhuso ha u ṭuṭuwedza ndinganyiso

(1) Muvhuso, hune zwa vha zwo tea, nga thuso ya zwiimiswa zwa ndayotewa zwo teaho, u fanela u-

- (a) bveledza fulo ḡa u ḡivhadza nga ha pfanelo dza ndeme u itela u ṭuṭuwedza u pfesesa, u ṭhonifhana na ndinganyiso;
- (b) dzhia maga a u bveledza na u shumisa mbekanyamushumo u itela u ṭuṭuwedza ndinganyiso; na
- (c) hune zwa vha zwo tea-
 - (i) u bveledza pulani dza nyito u itela u fhelisa tshiṭalula kana khethululo i songo teaho, tshipitshi tsha vengo na u tambudza;
 - (ii) u ita kana u phasisa mulayo une wa ṭoḡou u ṭuṭuwedza kana u isa phanḡa ndinganyiso na u thoma mutheo wa mulayo une wa tshimbilelana na ndivho dza Mulayo;
 - (iii) u bveledza khoudu dza tshumiso sa zwe dza sumbedziswa zwone kha uyu Mulayo u itela u ṭuṭuwedza ndinganyiso, u bveledza maga, hu tshi katelwa na khoudu dza malugana na vhudzulo ho teaho;
 - (iv) u ṅetshedza thuso, ngeletshedzo na vhugudisi kha zwithu zwine zwa tshimbilelana na ndinganyiso;
 - (v) u bveledza ṅila dza nga ngomu dzo teaho dza u shumana na dzimbilaelo dza tshiṭalula kana khethululo i songo teaho, tshipitshi tsha vengo na u tambudza;

(vi) u ita mafulo a mafhungo malugana na u ita uri uyu Mulayo u divhee.

(2) Khomishini ya Pfanelo dza Vhuthu ya Afrika Tshipembe na zwiñwe zwiimiswa zwa ndayotewa zwi nga, hu tshi khou d̄adziswa kha mbofho ifhio kana ifhio, u ya nga Ndayotewa kana mulayo muñwe na muñwe, ita khumbelo ya tshipiḁa tshinwe na tshinwe tshine tsha katelwa kha t̄halutshedzo ya Muvhuso kana muthu muñwe na muñwe u netshedza mafhungo nga ha maga mañwe na mañwe a malugana na tswikelelo ya ndinganyiso, hune zwa vha zwo tea, kha nyito dza mulayo na dza vhalangi vhahulwane na u tevhezela mulayo, hu tshi katelwa khoudu dza nyito na dzimbekanyamushumo.

(3) Nga nḁa ha maanḁa na mishumo ya zwiimiswa zwa ndayotewa, izwi zwiimiswa zwi dovha hafhu zwa vha na vhukoni ha u-

- (a) thusa vhavhilaeli kha u vhiga thoma matshimbidzele kha kotho ya ndinganyiso, nga maanḁa vhavhilaeli vhane vha si dzhielwe nḁa kana vhane vha si vhe na zwavho;
- (b) ita t̄hoḁisiso kha milandu na dzithemendelo hu ndaela ya kotho malugana na u bvela phanḁa na u pfuka uyu Mulayo kana milandu ya tshiḁalula kana khethululo i songo teaho, tshipitshi tsha vengo kana u tambudzwa zwo rumelwaho khazwo nga kotho ya ndinganyiso;
- (c) ita khumbelo kha Muhasho, nga nḁila yo randelwaho, ya mivhigo ya tshifhinga tshoḁe ya malugana na tshivhalo tsha milandu na lushaka lwayo na mvelelo dzayo.

(4) Minisiḁa dzoḁe dzi tea u shumisa maga ane a wanala kha tshomedzo dzi re hone ane ndivho yao ha vha u swikelela ndinganyiso kha masia avho a vhuḁifhinduleli nga-

- (a) u fhelisa tshiḁalula kana khethululo inwe na inwe i songo teaho kana ine ya khou bvela phanḁa ya u sa lingana kha mulayo muñwe na muñwe, phoḁisi kana nyito dzine Minisiḁa dza vha na vhuḁifhinduleli khadzo; na
- (b) u dzudzanya na u thoma u shumisa pulani dza ndinganyiso nga nḁila yo randelwaho, lune zwi re ngomu hadzo zwa tea u katela tshifhinga tsho vhwaho tsha u thoma u shumisa pulani dzenedzo, dzo itwaho nga tshumisano na Minisiḁa wa zwa Gwama.

(5) (a) Pulani dza ndinganyiso, kha miñwaha mivhili ya u thoma u shuma ha uyu Mulayo, dzi tea u rumelwa kha Khomishini ya Pfanelo dza Vhuthu ya Afrika Tshipembe uri hu shumaniwe nadzo nga nḁila yo randelwaho.

(b) Khomishini ya Pfanelo dza Vhuthu ya Afrika Tshipembe i tea u kwamana na Khomishini ya Ndinganyiso ya Mbeu musi vha tshi bveledza pulani dzo bulwaho kha phara ya (a).

[Duvha ḁa u thoma u shuma ha khethekanyo 25: ḁi kha ḁi ḁo divhadzwa lwa tshiofisi.]

26 Vhuḁifhinduleli ha vathu vhane vha khou shuma kha tshitshavha malugana na u isa phanḁa kana u t̄t̄uwedza ndinganyiso

Ndi vhuḁifhinduleli ha muthu muñwe na muñwe zwo livhana kana zwi songo livhana u tendelana na Muvhuso kana u shumisa maanḁa a tshitshavha u isa phanḁa kana u t̄t̄uwedza ndinganyiso nga u-

- (a) shumisa pulani dzo teaho dza ndinganyiso, dzikhoudu, nḁila dza u langula na mañwe maga o teaho a u kona u t̄t̄uwedza zwavhuḁi ndinganyiso hune vha shuma hone;
- (b) khwaḁhisedza na u lavhelesa u kombetshedzwa ha pulani dza ndinganyiso, dzikhoudu na

- ndila dza u langula dzo bveledzwaho ngavho; na
- (c) u itela vhalavhelesi vho teaho kana zwiimiswa mivhigo yo teaho sa zwine zwi nga vha zwo sumbedziswa zwone kha ndaulo, hune zwa vha zwo tea.

[Duvha ja u thoma u shuma ha khethekanyo: li kha di do divhadzwa lwa tshiofisi.]

27 Vhufinekedzeli kha zwa matshilisano nga vhathu vhothe u itela u tufuwedza ndinganyiso

(1) U ya nga khethekanyo 26, vhathu vhothe, madzangano a si a muvhuso, madzangano a tshitshavha na zwiimiswa zwa sialala vha tea u isa phanda kana u tufuwedza ndinganyiso kha vhushaka havho na mañwe madzangano na kha mishumo yavho ya tshitshavha.

(2) Minisiya u tea u bveledza dzindaulo malugana na uyu Mulayo nahone dziñwe Dziminisiya vha nga bveledza dziñwe ndaulo malugana na Milayo ine ya toda dzikhamphani, khamphani dza vhathu vha sa fhiri fumi, vhushumisani, dzikilabu, madzangano a zwipotso, zwiimiswa zwa mabindu na madzangano, hune zwa vha zwo tea, zwi tshi tshimbilelana na saizi kana vhuhulwane, zwiko na thufuwedzo, u dzudzanya pulani kana u tevhezela khoudu dzo randelwaho kushumele kana u vhiga kha tshiimiswa kana dzangano nga ha maga a u tufuwedza ndinganyiso.

[Duvha ja u thoma u shuma ha khethekanyo.27: li kha di do divhadzwa lwa tshiofisi.]

28 Maga a tshipentshela a u tufuwedza ndinganyiso malugana na lushaka, mbeu na vuholefhalo

(1) Arali ha vha hu na vhuñanzi ha uri kha vhutshutshisi ha mulandu muñwe na muñwe wa tshitalula kana khethululo i songo teaho zwi tshi itiswa nga lushaka, mbeu kana vuholefhalo zwo vha na thufuwedzo kha mulandu, izwi zwi tea u dzhiwa sa nyimele ya u tufuwedza kana u nanisa tshigwevho.

(2) Khomishini ya Pfanelo dza Vhuthu ya Afrika Tshipembe, kha muvhigo wayo wo bulwaho kha khethekanyo 15 ya Mulayo wa Khomishini ya Pfanelo dza Vhuthu, wa 1994 (Mulayo wa vhu 54 wa 1994), i tea u katela asesimennde malugana na nga ndila ine tshitalula kana khethululo i songo teaho ya vha ngayo u ya nga lushaka, mbeu na vuholefhalo kha Riphabuliki, mvelelo dza zwenezwo na dzithemendelo malugana na uri hu nga shumiswa ndila-de dza khwine malugana na u thasulula dzithaidzo.

(3) (a) Muvhuso, zwiimiswa zwine zwa ita mishumo ya nnyi na nnyi na vhathu vhothe vhane vha vha na vhuñhinduleli na mushumo, nga maandla wa u-

- (i) fhelisa tshitalula tsha u ya nga lushaka, mbeu na vuholefhalo;
- (ii) tufuwedza kana u isa phanda ndinganyiso kha lushaka, mbeu na vuholefhalo.

(b) Kha u ita mishumo na vhuñhinduleli zwo bulwaho kha phara (a), Muvhuso, zwiimiswa zwine zwa ita mishumo ya nnyi na nnyi na, hune zwa vha zwo tea, zwiimiswa zwa zwa mulayo na zwi si zwa mulayo zwi tea-

- (i) u oditha milayo, dzipholisi na kuitele kwa zwithu hu tshi itelwa u fhelisa zwithu zwothe zwa khethululo ya zwenezwo;
- (ii) u phasisa milayo yo teaho, u bveledza pholisi dzavhudi na u thoma khoudu dza kuitele kwa zwithu u itela u fhelisa khethululo u ya nga lushaka, mbeu na vuholefhalo;
- (iii) u shumisa pulani dza nyito dzi konadzeaho dza u tufuwedza kana u isa phanda na u swikelela ndinganyiso malugana na lushaka, mbeu na vuholefhalo, na
- (iv) u thoma nga u fhelisa khethululo i songo teaho na u tufuwedza kana u isa phanda

ndinganyiso malugana na lushaka, mbeu na vuholefali.

29 Mutevhe wa tsumbo dza nyito dzi songo teaho kha dziñwe sekithara

(1) Nga nḡḡa ha u dzhiela fhasi mbetshelwa dza uyu Mulayo, ndivho ya Shedulu ya uyu Mulayo ndi u sumbedza na u khwaṭhisedza dziñwe nyito dzine dza vha kana dzine dzi nga vha dzi songo tea, dzo ṭaṅḡavhuwaho dzine dza tea u thasululwa kana u shumaniwa nadzo.

[Ḍuvha ḡa u thoma u shuma ha khethekanyo ṭhukhu (1): 1 Khubvumedzi 2000.]

(2) Muvhuso hune zwa vha zwo tea, u tea u khwaṭhisedza uri hu dzhiwa mañwe maga a mulayo na mañwe u thasulula nyito dzo buliwaho kha khethekanyo ṭhukhu ya (1).

[Ḍuvha ḡa u thoma u shuma ha khethekanyo ṭhukhu. (2): ḡi kha ḡi ḡo ḡivhadzwa lwa tshiofisi.]

(3) Minisiṭa, nga themendelo ya Komiti ya Tsedzuluso ya Ndinganyiso, u tea u bvela phanḡa na u asesu u tea ha nyito dzine dza wanala kha Shedulu hu tshi itelwa u ṭaṅḡavhudza, u shandukisa, u fhambanya kana u shandukisa mutevhe wa nyito kha Shedulu.

[Ḍuvha ḡa u thoma u shuma ha khethekanyo ṭhukhu. (3): 1 Khubvumedzi 2000.]

(4) Inwe ndivho ya Shedulu ndi u ṅekedza mutevhe wa tsumbo dza nyito dzine dza vha kana dzine dzi nga vha khethululo i songo teaho u itela u-

- (a) thasulula na u fhelisa idzi nyito; na
- (b) thusa vhathu kha u pfesesa tshenzhemo dzavho na nyito.

[Ḍuvha ḡa u thoma u shuma ha khethekanyo ṭhukhu (4): 1 Khubvumedzi 2000.]

(5) Mutevhe wa tsumbo dza nyito kha Shedulu u a vhilaedzisanyana fhedzi u tea u ṭanganedzwa na u bvela phanḡa na u sedzululwa nga Komiti ya Tsedzuluso ya Ndinganyiso.

[Ḍuvha ḡa u thoma u shuma ha khethekanyo ṭhukhu (5): 1 Khubvumedzi 2000.]

NDIMA YA VHU 6 MBETSHELWA NGA U ANGAREDZA NA U THOMA U SHUMA HA MULAYO

30 Dzindaulo

(1) Minisiṭa a nga, hune zwa ṭoḡea u ya nga nyimele, u tea, u ita uri dzindaulo dzi tshimbilelane na -

- (a) matshimbidzele kana maitete ane a tea u tevhezdelwa kha kana malugana na ṭhoḡisiso u ya nga kana nga fhasi ha uyu Mulayo, hu tshi katelwa na nga nḡila ine zwithu kana nyito dza tea u tshimbidzwa ngayo, u rumelwa ha mafhungo o sumbedzwaho kha khethekanyo 20 na u thetsheleswa ha mafhungo a shishi;
- (b) tshivhumbeo tsha khumbelo ifhio na ifhio, maanḡa, ṭhanziela, thendelo, nḡivhadzo, ndaela, maitete, redzhisiṭara kana subpoena (luñwalo lwa u vhidzela muthu khothe) zwine zwa ḡo itiwa, ṅetshedzwa, u bvisiwa, u vhulungwa u ya nga kana nga fhasi ha uyu Mulayo, na tshivhumbeo tshiñwe na tshiñwe tshine tsha ṭoḡiwa malugana na u tevhezela mbetshelwa dza uyu Mulayo;
- (c) ṅetshedzo ya thuso ya zwa mulayo hu tshi khou shumiswa Tshelede ya Muvhuso kha milandu yo teaho hu tshi khou shumisanwa na Bodo ya Thuso ya zwa Mulayo;
- (d) u bvelela ha vhathu phanḡa ha khothe ho imelwa zwigwada, zwine zwi nga katela vhathu

vho teaho nga nḡa ha vhoramilayo kana maaxenḡe;

- (e) u tholiwa, maanḡa, mishumo ya mabalane wa khothe ya ndinganyiso;
- (f) u ya khothe ha dziḡhanzi kha milandu yo bvaho kha u shumiswa ha uyu Mulayo na mbadelo ya mbadelo dza ḡhanzi;
- (g) u khwaḡhisedzwa ha ndaela dza khothe dzi bvaho kha madzulo a khothe dza madzhisitaraḡa sa khothe dza ndinganyiso sa zwe zwa sumbedziswa zwone kha khethekanyo 19 (3) (a);
- (h) maitete kana nḡila ine ya ḡo tevhelwa, na maga ane a ḡo shumiswa malugana na, u tholiwa na u nwaliswa ha vathu u bva kha tshitshavha vho teaho nahone vhane vha ḡo kona u shuma sa vhaasesi kha khothe inwe na inwe ya ndinganyiso;
- (i) nḡila ine ya ḡo shumiswa malugana na u ḡetshedzwa ha vhaasesi malugana na matshimbidzele u ya nga kana nga fhasi ha uyu Mulayo;
- (j) zwithu zwine zwa tea u dzhielwa nḡha nga khothe ya ndinganyiso musi hu tshi dzhiwa tsheo ya u vhidza vhaasesi kha u tshimbidzwa kana ndangulo ya vhulamukanyi;
- (k) u ita muano kana u khwaḡhisedza nga vhaasesi;
- (l) mushumo wa vhaofisiri vha u tshimbidza na maitete ane a tea u tevhelwa hune ha wanala uri khothe ya ndinganyiso i khou thuswa nga vhaasesi;
- (m) u bviswa ha vhaasesi na maitete ane a tea u tevhelwa kha u bviswa honono;
- (n) khoudu ya vhuḡifari ya vhaasesi vhenevho, na nḡila dza u kombetshedza khoudu ya vhuḡifari, hu tshi katelwa na vhuḡifhinduleli ha muasesi arali inwe ya mbetshelwa dza khoudu ya vhuḡifari yo pfukhwa ngae;
- (o) u thoma nḡila ya u shumana na tshililo tshinwe na tshinwe kana mbilaelo inwe na inwe nga kana malugana na muasesi;
- (p) vhugudisi ha vhaasesi;
- (q) u badela muasesi dziawentsi;
- (r) zwinwe na zwinwe zwo randelwaho u langa tshumelo ya vhaasesi kha khothe dza ndinganyiso;
- (s) nḡila kana maitete ane a tea u tevhelwa kha kana malugana na dziaphili kana dzitsedzuluso sa zwe zwa sumbedziswa zwone kha khethekanyo 23;
- (t) mivhigo yo bulwaho kha khethekanyo 25 (3) (c) na 26 (c) na pulani dza ndinganyiso dzo bulwaho kha khethekanyo 25 (4) (b) na (5) (a) na khethekanyo 27 (2);
- (u) u fhindulelwa ha uyu Mulayo kha nyambo dza tshiofisi na u ḡetshedzwa kana u avhiwa hadzo sa zwe zwa buliswa zwone kha khethekanyo 31 (2) (b);
- (v) Maanḡa na mishumo ya Komiti ya Tsedzuluso ya Ndinganyiso sa zwe zwa buliswa zwone kha khethekanyo 33;
- (w) zwinwe na zwinwe zwine zwa ḡoḡea kana zwo tendelwaho u randelwa nga ndaulo nga fhasi ha uyu Mulayo;
- (x) Zwinwe na zwinwe zwo teaho u randelwa u itela u swikelela ndivho dza uyu Mulayo.

(2) Ndaulo dziinwe na dziinwe dzo itwaho nga fhasi ha iyi khethekanyo ine ya ḡo ita uri hu shumiswe masheleni a Muvhuso i tea u itwa na Minisiḡa wa zwa Gwama.

(3) Ndaulo yo itwaho nga fhasi ha iyi khethekanyo i nga bula uri muthu muinwe na muinwe ane a

pfuka iyi mbetshelwa kana a kundelwa u i tevhezela u na mulandu wa vhutshinyi nahone musi o fariwa u do fainiwa kana a valelwa dzhele lwa miwedzi i sa firiho 12.

(4) (a) Ndaulo inwe na inwe yo itwaho nga fhasi ha iyi khethekanyo i tea u ambedzanwa nga hayo Phalamenndeni maduvha a 30 phanda ha musi i tshi anadzwa kha *Gazette*, arali Phalamennde i songo vala kana i tshi khou shuma.

(b) Arali Phalamennde i songo vala kana i tshi khou shuma sa zwe zwa buliswa zwone kha phara ya (a), ndaulo dzi tea u rumelwa kha Tshiambi tsha Phalamennde, maduvha a 30 phanda ha musi dzi tshi anadzwa kha *Gazette*.

(5) Ndaulo dzo itwaho u ya nga iyi khethekanyo, nga maandesa khethekanyo thukhu ya (1) (a) malugana na ndila kana maitete a thodisiso, i tea, nga hune zwa konadzea, u khwahtisedza uri u shumisa Mulayo zwi a leluwa, zwo tea nahone zwi a swikelelea.

31 U thoma u shumisa Mulayo

(1) Hu sa dzhielwi ntha khethekanyo 16 (1) a hu na matshimbidzele ane a do thomiwa kha khothe ifhio kana ifhio nga nda ha musi hu na muofisiri wa u tshimbidza na mabalane muthihi kana u fhira.

(2) Malugana na uri uyu Mulayo u shumiswe nga vhudalo na u ita uri Mulayo u swikelelee nga hune zwa konadzea-

(a) nahone u ita uri khethekanyo thukhu ya (1) i shume, vhahafuli, vhomadzhisitarata na vhañwe vhomadzhisitarata, vhunga zwi tshi nga vha zwo tou ralo, na vhomabalane vho bulwaho kha khethekanyo thukhu ya (1) vha nga -

- (i) nangiwa sa vhaofisiri vha u tshimbidza; na
- (ii) tholiwa kana u nangiwa sa vhomabalane vha khothe ya ndinganyiso nthihi kana nnzhi;

(b) Minisiya u tea u ita uri Mulayo u vhe nga nyambo dzothe dza tshiofisi nga ndila yo randelwaho kana yo tewaho kha miñwaha mivhili nga murahu ha musi Mulayo wo thoma u shuma.

(3) Mulanguli-Dzheneraja wa Muhasho u tea u dzhia maga o teaho kha tshomedzo dza Muhasho dzine dza vha hone u khwahtisedza uri hu vha na mabalane kha khothe inwe na inwe ya Riphabuliki.

(4) Mulamukanyi Muhulwane, a tshi khou shumisana na Khomishini ya Tshumelo dza zwa Vhuhafuli na Khomishini ya Vhomadzhisitarata, u tea u bveledza zwine zwa do wanala kha khoso dza vhugudisi u itela u fhaa kana u bveledza vhaofisiri vha u tshimbidza vha re na tshenzhemo, vhudinekedzeli nahone vho gudiswaho, u itela u tshimbidza khothe matshimbidzele sa zwe zwa buliswa zwone kha uyu Mulayo, nga u netshedza -

- (a) vhugudisi ha zwa matshilisano kha vhaofisiri vha u tshimbidza; na
- (b) milayo, maimo na maitete kana kutshimbidzele zwi fanaho kha vhaofisiri vha u tshimbidza zwine vha tea u zwi tevhezela musi vha tshi ita mishumo yavho na musi vha tshi shumisa maanda avho.

(5) Mulamukanyi Muhulwane, a tshi khou shumisana na Khomishini ya Tshumelo dza zwa Vhutshutshisi, Vhomadzhisitarata na Minisiya, vha tea u shumisa khoso dza vhugudisi dzo bulwaho kha khethekanyo thukhu ya (4).

(6) Mulanguli-Dzheneraja wa Muhasho u tea u bveledza na u thoma u shumisa khoso dza vhugudisi dza vhomabalane vha khothe dza ndinganyiso u itela u bveledza vhomabalane vho

ḡinekedzelaho nahone vhane vha vha na tshenzhemo, u itela u shuma mishumo yavho nga ḡila ye zwa buliswa zwone kha uyu Mulayo, nga u ḡetshedza-

- (a) vhugudisi ha zwa matshilisano ha vhomabalane;na
- (b) milayo, maimo na ḡila kana kuitele zwi fanaho zwine vha tea u zwi tevhedzela musi vha tshi ita mishumo yavho.

(7) Minisiḡa vha tea u isa muvhigo Phalamenndeni, sa zwo randelwaho, malugana na zwi re ngomu ha khoso dza vhugudisi dzo bulwaho kha khethekanyo ḡhukhu ya (4) na (5).

[Khethekanyo. 31 yo imelwa nga khethekanyo 3 ya Mulayo wa vhu 52 wa 2002.]

NDIMA YA VHU 7

TSEDZULUSO YA MULAYO, ḡHOHO PFUFHI NA U THOMA U SHUMA

32 U thomiwa ha Komiti ya Tsedzuluso ya Ndinganyiso

Minisiḡa, musi vha tshi ḡivhadza uyu Mulayo nga u ḡvahanya, nga ḡdivhadzo kha *Gazette*, vha tea u thoma Komiti ya Tsedzuluso ya Ndinganyiso na u nanga miraḡo yo vhumbiwaho nga -

- (a) muofisiri muhulwane wa zwa mulayo a re na ndalukanyo dzo teaho ;
- (b) Mudzulatshidulo wa Khomishini ya Pfanelo dza Vhuthu wa Afrika Tshipembe;
- (c) Mudzulatshidulo wa Khomishini ya Ndinganyiso ya Mbeu;
- (d) Muimeli wa tshitshavha;
- (e) muḡivhi kana makone kha sia ḡa zwa pfanelo dza vhuthu, nga maanḡa pfanelo ya ndinganyiso;
- (f) muraḡo wa Buthano ḡa Lushaka;
- (g) muraḡo wa Khoro ya Lushaka ya Mavunḡu.

[ḡuvha ḡa u thoma u shuma ha khethekanyo 32: 1 Khubvumedzi 2000.]

33 Maanḡa, mishumo na tshifhinga tsha u shuma kha ofisi ya Komiti ya Tsedzuluso ya Ndinganyiso

(1) Komiti ya Tsedzuluso ya Ndinganyiso-

- (a) i tea u eletshedza Minisiḡa nga ha kushumele kwa uyu Mulayo;
- (b) i tea u eletshedza Minisiḡa nga ha milayo ine ya kwama ndinganyiso;
- (c) i tea u rumela mivhigo tshifhinga tshoḡhe kha Minisiḡa ya nga ha kushumele kwa Mulayo, i tshi khou amba nga ha uri naa ndivho dza Mulayo na Ndayotewa dzo swikelelwa naa na u ita themendelo dza tshandukiso dziḡwe na dziḡwe dzo teaho kha Mulayo u itela u khwinisa kushumele;
- (d) u vha na maḡwe maanḡa na mishumo sa zwo randelwaho.

(2) Komiti ya Tsedzuluso ya Ndinganyiso i nga ita mushumo na maitele kha miḡangano yayo arali i tshi vhona zwo tea.

(3) Miraḡo ya Komiti ya Tsedzuluso ya Ndinganyiso yo bulwaho kha khethekanyo 32 (a), (d) na (e) yo nangiwa lwa tshifhinga tsha miḡwaha miḡanu nahone vha nga kha ḡi dovha vha nangiwa musi theme kana tshifhinga tsha u shuma tsha ofisi tshi tshi fhela.

(4) Miḡwe milayo ya u thola miraḡo ya Komiti ya Tsedzuluso ya Ndinganyiso i nga ḡila ye ya randelwa ngayo.

(5) Vhaofisiri vho tholwaho nga Mulanguli-Dzheneraḡa wa Muhasho vha tea u ita mishumo yoḡhe

ya u tshimbidza na mishumo ya Komiti ya Tsedzuluso ya Ndinganyiso.

(6) Miraḡo ya Komiti ya Tsedzuluso ya Ndinganyiso yo tea u wana dziaḡawentsi na dziḡwe mbuelo sa zwine dza ḡo vha dzo vheiswa zwone nga Minisiḡa a tshi khou shumisana na Minisiḡa wa zwa Gwama.

[Ḋuvha ḡa u thoma u shuma ha khethekanyo 33: 1 Khubvumedzi 2000.]

34 Mulayo wa ndaela nga ha HIV/AIDS, vhuraḡo ha lushaka, tshiimo tsha zwa ikonomi na zwa matshilisano na vhuḡifhinduleli ha muḡa na tshiimo

(1) Musi ri tshi sedza vhuḡanzi vhuhulwane, mvelelo kha tshitshavha na vhushaka kha zwiimo zwi si zwavhuḡi na khethululo u ya nga tshiimo tsha HIV/AIDS, tshiimo tsha ikonomi na matshilisano, lushaka, vhuḡifhinduleli ha muḡa na tshiimo tsha muḡa-

- (a) hu fanela u vha na u dzhielwa nḡha ha tshipentshela malugana na u dzheniswa ha izwi zwiitisi kha phara ya (a) ya ḡhalutshedzo ya 'zwiitisi zwo iledzwaho' nga Minisiḡa;
- (b) Komiti ya Tsedzuluso ya Ndinganyiso, kha ḡwaha muthihi, i tea u ḡḡisisa na u ita themendelo dzo teaho kha Minisiḡa.

[Ḋuvha ḡa u thoma u shuma ha khethekanyo ḡhukhu (1): 1 Khubvumedzi 2000.]

(2) Kha iyi khethekanyo a hu na zwine zwa-

- (a) kwama maanḡa zwao a khothe malugana na u ta dziphambano dzine dzi nga thasululwa nga u shumisa mulayo kha izwi zwiitisi;
- (b) thivhela muvhilaeli u thoma matshimbidzele malugana na izwi zwiitisi kha khothe ya mulayo;
- (c) u thivhela khothe u dzhia tsheo ya uri tshiḡwe na tshiḡwe tsha izwi zwiitisi ndi zwiitisi u ya nga phara ya (b) ya ḡhalutshedzo ya 'zwiitisi zwo iledzwaho' kana zwo katelwa kha tshithihi kana zwinzhi zwo ḡetshedzwaho kha phara ya (a) ya ḡhalutshedzo ya 'zwiitisi zwo iledzwaho'.

35 ḡhoho pfufhi na u thoma u shuma

(1) Uyu Mulayo u vhidzwa Mulayo wa u ḡuḡuwedza Ndinganyiso na u Thivhela Khethululo i songo teaho, wa 2000, nahone u ḡo thoma u shuma nga datumu yo vhwaho nga Phuresidennde nga ḡdivhadzo kha *Gazette*.

(2) Datumu dzo fhambanaho dzi nga vhwaha malugana na mbetshelwa dzo fhambanaho dza uyu Mulayo.

Shedulu

MUTEVHE WA TSUMBO DZA NYITO DZI SONGO TEAHO KHA DZIḡWE SEKITHARA

(Khethekanyo 29)

1 Mushumo na u thola

- (a) U vhea zwikhukhulisi kana zwickundisi zwi si zwa tsiko kha u swikelela nga u lingana mishumo nga u shumisa iḡwe ḡḡila ya u thola na maitete kana ḡḡila dza u nanguludza.
- (b) U shumisa tshomedzo dza zwa vhashumi, mveledziso, u ḡuḡuwedza na u ita uri vhashumi vha songo ḡuwa zwine zwa ḡalula vhatu kha zwigwada nga kha zwiitisi zwo iledzwaho.

- (c) U kundelwa u t̄honifha kana u tevhezela mulayo wa muholo wa u lingana wa mushumo u linganaho kana u fanaho.
- (d) U t̄ūt̄uwedza u fhambana ha miholo zwi tshi khou itiswa nga khethululo i songo teaho ya tshifhinga tsho fhiraho.

2 Pfunzo

- (a) U khethulula kana u sa katela vhagudi kha zwiimiswa zwa pfunzo, hu tshi katelwa vhagudi vha t̄hōḡea dza tshipentshela.
- (b) U sa ḡea vhagudi u bva kha zwigwada zwo tiwaho zwikolashipi, dzibasari, kana thuso ya tshivhumbeo tshiḡwe na tshiḡwe zwi tshi khou itiswa nga zwiitisi zwo iledzwaho.
- (c) U kundelwa u angaredza tshakha dzo fhambanaho kha pfunzo.

3 Tshumelo dza zwa mutakalo na dzimbuelo

- (a) U rumela vhathu kha zwiperimennde zwa dzilafho nga nḡa ha thendelo yavho vhane. .
- (b) U hanela zwi songo tea muthu muḡwe na muḡwe u wana tshumelo ya zwa mutakalo kana u kundelwa u ita uri muthu muḡwe na muḡwe a kone u wana tshumelo ya zwa mutakalo.
- (c) U hana u ḡetshedza dzilafho ḡa shishi kha vhathu vha tshiḡwe tshigwada zwi tshi khou itiswa nga tshiitisi tshithihi kana zwiitisi zwinzhi zwo iledzwaho.
- (d) U hana u ḡetshedza vhaaluwa tshumelo dza mutakalo dzavhuḡi.

4 Dzinḡu, vhudzulo, mavu na ndaka

- (a) U pfuluswa kana u bviswa ha vhathu hu songo teaho zwi tshi khou itiswa nga tshiitisi kana zwiitisi zwo iledzwaho.
- (b) 'Khethululo' u ya nga lushaka na tshiimo tsha zwa matshilisano.
- (c) Khethululo kana tshiḡalula tshi songo teaho kha u ḡetshedzwa ha bondo dza dzinḡu, dzikhadzimiso kana thuso ya masheleni u ya nga lushaka, mbeu kana zwiḡwe zwiitisi zwo iledzwaho.
- (d) U kundelwa u katela zwo tea t̄hōḡea dza tshipentshela dza vhaaluwa.

5 Tshumelo dza ndindakhombo

- (a) U hana zwi songo tea zwi tshi itiswa nga tshiitisi kana zwiitisi zwo iledzwaho u ḡetshedza kana u ita uri muthu muḡwe na muḡwe a kone u vha na phoḡisi ya ndindakhombo.
- (b) Khethululo zwi songo tea kha u ḡetshedza dzimbuelo, dzitshomedzo dzine dza tshimbilelana na ndindakhombo.
- (c) U vhea muthu kana vhathu kha tshiimo tshi si tshavhuḡi, hu tshi katelwa u hana u ḡetshedza vhathu tshumelo zwi songo tea zwi tshi itiswa nga tshiimo tshavho tsha HIV/AIDS.

6 Dziphesheni/mindende

- (a) U hanela zwi songo tea muthu muḡwe na muḡwe kha vhuraḡo ha tshikwama tsha u notha kana kha u wana mbuelo u bva kha tshikwama zwi tshi khou itiswa nga tshiitisi kana zwiitisi zwo iledzwaho.

- (b) U khethulula kana u tšalula zwi songo tea miraqo kana vhaḷaifa vha tshikwama tsha u notha.

7 Vhushumisani

- (a) U nanga kana u ta nga ndila ya khethululo i songo teaho muthu ane a tea u vha mushumisani kha vhushumisani ho sumbedzwaho.
- (b) U vhea milayo i songo teaho nahone ine ya khethulula ine ya shumiswa musi hu tshi nangiwa muthu uri a vhe muraqo kana musi o tenda uri u qo vha muraqo.

8 dziphurofesheni na madzangano

- (a) U vhea milayo ine ya qo iledza kana u hanela vhathu vha zwigwada zwe zwa vha zwo thudzelwa kule kale u dzhena kha phurofesheni.
- (b) U iledza kana u hanela miraqo zwi songo tea u swikelela kana u wana dzimbuelo na dzitshomedzo u ya nga tshiitisi tsho iledzwaho.

9 Netshedzo ya thundu, dzitshumelo na dzitshomedzo

- (a) U hana kana u kundelwa u netshedza thundu kana dzitshumelo kana dzitshomedzo dzine dza vha hone kha muthu muḽwe na muḽwe kana tshigwada tshiḽwe na tshiḽwe zwi songo tea u ya nga zwiitisi zwo iledzwaho.
- (b) U vhea milayo kana nyito dzine dza tuḽwedza mvelelo dza khethululo i songo teaho ya tshifhinga tsho fhiraho kana u sa katelwa malugana na u swikelela tshomedzo dza zwa masheleni.
- (c) U sa tendelwa zwi songo tea u wana konḽiraka malugana na nqisedzo kana netshedzo ya dzithundu na dzitshumelo.

10 Dzikilabu, mitambo na madzangano

- (a) U hana u tšanganedza khumbelo ya muthu ya vhuraqo ha dzangano kana kilabu zwi songo tea u ya nga zwiitisi zwiḽwe na zwiḽwe zwo iledzwaho.
- (b) U hanela muraqo u wana kana u mu kalela u wana mbuelo dzine dza netshedzwa nga dzangano kana kilabu.
- (c) U kundelwa u isa phanḽa kana u tuḽwedza u fhambana kha u nanga zwigwada zwa u imela.